

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o.

Voorts heeft het College voor Examens (CvE) op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet CvE de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommitteerde toekomen.
- 3 De gecommitteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Examens.

De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.

- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke gecommiteerde aanwijzen. De beoordeling van de derde gecommiteerde komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
 - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
 - 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;

- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
 - 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
 - 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
 - 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.
- NB1 Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.
Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten.
Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht.
Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.
- NB2 Als het College voor Examens vaststelt dat een centraal examen een onvolkomenheid bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.
Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk nadat de onvolkomenheid is vastgesteld via Examenblad.nl verstuurd aan de examensecretarissen.
Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:
- NB
- a. Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
 - b. Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden WOLF-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Een onvolkomenheid kan ook op een tijdstip geconstateerd worden dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt. In dat geval houdt het College voor Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 46 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 1 Inspiratie

1 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg waarom bovennatuurlijke krachten een oplossing zouden bieden voor het interactieprobleem: als een bovennatuurlijke kracht kan inspelen op de natuur, kan de geest op eenzelfde manier inspelen op het lichaam 1
- een uitleg van het interactieprobleem: hoe kan iets onstoffelijks (de geest) invloed hebben op iets stoffelijks (het lichaam) 1
- een verschil tussen de oplossing die bovennatuurlijke krachten bieden voor het interactieprobleem en de oplossing die Descartes voor dit probleem aandraagt: de animale geesten zijn geen bovennatuurlijke kracht, maar kleine, stoffelijke deeltjes in ons bloed (aangestuurd door de pijnappelklier) 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Als je de geest opvat als iets onstoffelijks, dan ga je er vervolgens vanuit dat iets onstoffelijks iets stoffelijks in beweging zet. Om dit aannemelijk te maken, zou je bovennatuurlijke krachten kunnen postuleren, die dus naast natuurkrachten bestaan. De geest wordt dan opgevat als bovennatuurlijke kracht die invloed kan hebben op het lichaam 1
- Het interactieprobleem duidt op het probleem dat het onmogelijk lijkt dat twee verschillende substanties elkaar kunnen beïnvloeden: hoe kan iets onstoffelijks (de geest) inwerken op iets stoffelijks (het lichaam)? Er moet dan een soort verbinding tussen die twee substanties te vinden zijn, maar welke substantie heeft die verbinding dan? 1
- Een bovennatuurlijke kracht die inspeelt op de geest is een andere oplossing dan die van Descartes. Volgens Descartes zijn de kleinste deeltjes in het bloed, de animale geesten, de stoffelijke deeltjes in ons bloed die, aangestuurd door de pijnappelklier, de verbinding tussen lichaam en geest tot stand brengen 1

2 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- de achterhaalde vooronderstelling over de werking van het bewustzijn volgens Dennett: een 'homunculus' als een plaats in het brein 1
- de omschrijving van het automatisch schrift 1
- het experiment van Libet 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Zowel de surrealistische dichters als Libet gaan er volgens Dennett ten onrechte vanuit dat bewustzijn een plaats in het brein is. Dennett zou dit omschrijven als een achterhaald cartesiaans beeld van een homunculus, een plek in het brein waarin de informatie allemaal samenkomt. Zo'n plek is in het brein niet te vinden 1
- Dit blijkt uit de opmerking dat surrealistische dichters bij het automatisch schrijven het bewuste naar de achtergrond willen dringen en het onbewuste naar voren proberen te halen. Dennett zou zeggen, dat je heel veel onbewust kan doen, zoals je bijvoorbeeld een situatie-actie-machine wordt in een tennisspel, maar dat jij ook gewoon die machine bent, zonder dat er dan ergens in je brein je bewuste ik zich ophoudt 1
- Uit het experiment van Libet blijkt, dat de bewuste actie later plaatsvindt dan dat je dacht. De conclusie dat 'je onbewuste je voor was' duidt op de homunculus: een bewust 'ik' en een onbewust, dat een plek inneemt (en een tijdstip) 1

Vraag	Antwoord	Scores
3	<p>maximumscore 2</p> <p>Een goed antwoord bevat de volgende elementen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • een uitleg van het begrip ‘mauvaise foi’: je vrijheid ontkennen door je te verschuilen achter een determinisme 1 • een uitleg met verwijzing naar tekst 2 waarom inspiratie volgens Sartre een uiting zou zijn van ‘mauvaise foi’: Nietzsche doet alsof inspiratie onafwendbaar, onvrijwillig gebeurt, maar eigenlijk had hij ook hierin een keuze 1 <p>voorbeeld van een goed antwoord:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mauvaise foi, of te kwader trouw zijn, is volgens Sartre het idee dat mensen een of ander determinisme als excuus gebruiken om hun vrijheid en daarmee hun verantwoordelijkheid te ontkennen. Ze doen alsof keuzes vastliggen terwijl ze eigenlijk een keuze hebben. Dit is ook aan de hand in de beschrijving die Nietzsche van inspiratie geeft 1 • Inspiratie zoals Nietzsche deze beschrijft is een vorm van mauvaise foi, want Nietzsche schrijft dat hij als hij inspiratie ervaart geen enkele vrije keuze heeft. Maar volgens Sartre heb je altijd een vrije keuze en doet Nietzsche alsof hij die niet heeft. Nietzsche verschuilt zich achter zijn ervaring en ontkent daarmee zijn vrijheid 1 	
4	<p>maximumscore 2</p> <p>Een goed antwoord bevat de volgende elementen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • een argumentatie die Hume zou gebruiken om te concluderen dat Nietzsche vrij is: je bent vrij als je doet wat je sterkste verlangen is 1 • Met Humes opvattingen over verband tussen vrijheid en noodzakelijkheid met daarin betrokken: vrije wil veronderstelt oorzakelijkheid en daarmee ook noodzakelijkheid 1 <p>voorbeeld van een goed antwoord:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Volgens Hume ben je vrij als je je sterkste verlangen volgt. Het maakt niet uit of dat verlangen gedetermineerd is. Nietzsche schrijft dat hij nooit een vrije keuze heeft gehad, maar tegelijkertijd een grote gelukservaring heeft als hij geïnspireerd is. Je bent vrij als je doet wat je wil doen. Nietzsche is dus vrij, ook al flitst een gedachte onafwendbaar onvrijwillig op, als hij vervolgens zijn sterkste verlangen om te creëren volgt 1 • Als jouw wil de oorzaak is van jouw handelen, ben je vrij volgens Hume. Je bevindt je dan misschien in een vastliggende keten van oorzaak en gevolg, maar dat neemt niet weg dat jouw wil jouw handelen bepaalt. Het gaat er niet om dat het een of het ander zou kunnen gebeuren, dan zou je handelen willekeurig zijn. Willekeurigheid betekent juist onvrijheid. Een vrije wil heb je dus als je een schakel bent in een keten; jouw wil moet jouw handelen bepalen. Dan ben je vrij, ook al is die wil gedetermineerd 1 	

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

5 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een definitie van inspiratie die houdbaar is binnen een van de stromingen substantiemonisme of substantiedualisme 1
- een argumentatie welk element uit de teksten 1, 2 of de beschrijving van het automatisch schrift bij óf het substantiemonisme, óf het substantiedualisme aansluit 1
- en welk element met diezelfde positie in tegenspraak is 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens het substantiemonisme zou een definitie van inspiratie kunnen zijn: een ervaring van geconcentreerdheid, die wordt ervaren als een bovennatuurlijke kracht, maar die eigenlijk lichamelijk is 1
- Een element uit tekst 2 die aansluit bij het monisme is: “met het geringste restje bijgeloof ...”. Nietzsche noemt het in tekst 2 bijgeloof om vast te houden aan het idee dat je een medium bent. Dat zou een monist ook vinden: je bent alleen maar lichaam 1
- Een element uit de teksten die met het substantiemonisme in strijd is:
 - uit tekst 1 “ervaring dient zich aan als een ervaring die niet uit mijzelf komt, maar van ‘boven’.” (als je deze zin begrijpt als ervaring als bovennatuurlijke kracht), – maar ook een element uit de omschrijving van het automatisch schrift “dat het lijkt of zij niet zelf schrijven..”. Dat zou een substantiemonist nooit schrijven, want jij bestaat uit één substantie, – uit tekst 2: “alles gebeurt in de hoogste mate onvrijwillig”. Deze gedeelten zijn allemaal met het substantiemonisme in tegenspraak, omdat ze ten eerste niet geloven dat er iets anders zich in je lichaam bevindt (bijvoorbeeld een geest) en ten tweede is het vreemd om te schrijven “alles gebeurt in de hoogste mate onvrijwillig”, want je beschrijft jezelf 1

of

- Volgens het substantiedualisme zou een definitie van inspiratie kunnen zijn: een bovennatuurlijke kracht die je aanzet tot creëren 1
- Een element dat aansluit bij het substantiedualisme is, – uit tekst 1 “Inspiratie dient zich aan als een ervaring die niet uit mijzelf komt, maar ‘van boven’.” – Of in de beschrijving van het automatisch schrift: “dat het lijkt of zij niet zelf schrijven..”. Bij het eerste element wordt vooral de bovennatuurlijke kracht aangehaald, iets wat verenigbaar is met het substantiedualisme. En in het tweede element gaat het om de scheiding tussen (bewuste) geest en (onbewust) lichaam. Een substantiedualist zou zich inderdaad vereenzelvigen met de bewuste geest, dus sluit dit stuk tekst goed aan 1
- Een element dat strijdig is met het substantiedualisme is dat het bijgeloof zou zijn dat je een medium bent (uit tekst 2). Dat is juist een goede omschrijving, want er werkt een bovennatuurlijke kracht door jou heen. Je bent dus wel degelijk een soort medium 1

Opgave 2 Verslaving

6 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- de besturingscontrole: dit betekent dat iemand zelf, willens en wetens, doet wat hij doet; in tekst 3 wordt gerefereerd aan verslaafden die het risico niet willen zien van het als verslaafde krijgen van kinderen, terwijl die er wel zijn mits er redelijk wordt nagedacht 1
- de regulatieve controle: dit betekent dat iemand de keuze maakt iets te doen terwijl hij ook een andere keuze had kunnen maken; tekst 3 spreekt over het onvermogen van verslaafden om in te zien dat zij geen kinderen kunnen opvoeden 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- de eerste vorm is de besturingscontrole. Besturingscontrole houdt in dat iemand die voor rede vatbaar is, zelf, willens en wetens, doet wat hij doet. In tekst 3 is het ontbreken van die vorm van controle te herkennen in het niet willen zien van de risico's die een kind van een verslaafde loopt 1
- de tweede vorm van controle is de regulatieve controle. Die regulatieve controle houdt in dat iemand de keuze maakt iets te doen terwijl hij ook een andere keuze had kunnen maken; In tekst 3 is die regulatieve controle te herkennen aan het onvermogen van verslaafden om in te zien dat zij geen kinderen kunnen opvoeden 1

Opmerking

Als bij een deelantwoord de soort controle ontbreekt, en/of de uitleg ontbreekt en/of de verwijzing naar tekst 3 ontbreekt, dan per deelantwoord 0 punten toekennen.

7 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- de tegenstanders kunnen zich beroepen op het argument dat men volgens de categorische imperatief van de plichtethiek van Kant niet redelijkerwijze kan willen dat gedwongen anticonceptie een algemene wet wordt 1
- de tegenstanders kunnen zich beroepen op het argument dat in de plichtethiek van Kant de mens als intrinsieke waarde of als doel op zich wordt beschouwd: dat betekent dat niemand gedwongen mag worden tot geboortebeperking 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- De tegenstanders van gedwongen anticonceptie bij verslaafden kunnen hun visie rechtvaardigen door de categorische imperatief van Kant toe te passen. Die luidt dat men dient te handelen volgens die maxime, waarvan men redelijkerwijze kan willen dat het een algemene wet wordt. Men kan niet redelijkerwijze willen dat gedwongen anticonceptie een algemene wet wordt, dus mag men gedwongen anticonceptie niet toepassen 1
- Daarnaast mag men in de plichtethiek van Kant de mens nooit louter als middel beschouwen, omdat de mens een intrinsiek doel is. Dat betekent dat de mens recht heeft op lichamelijke integriteit en niet gedwongen mag worden tot geboortebeperving 1

8 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een antwoord op de vraag wat Kant onder het intelligibele karakter van de mens verstaat: de rede 1
- een uitleg hoe Kant de verantwoordelijkheid van de mens voor zijn handelen beredeneert: het intelligibele karakter van de mens behoort de ultieme oorzaak van zijn handelen te zijn 1
- een positief antwoord op de vraag of een verslaafde die onder invloed is verantwoordelijk is voor zijn handelen 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Onder het intelligibele karakter van de mens verstaat Kant dat de mens de beschikking heeft over de rede. De mens is een redelijk wezen en moet daarom zijn handelen op redelijke inzichten baseren 1
- Niet alleen kan de mens zijn handelen op redelijke inzichten baseren, hij behoort dit ook te doen, volgens Kant. De mens kan met de rede de morele wet inzien en hij behoort die morele wet te volgen. Op deze wijze is de mens juist door zijn intelligibele karakter verantwoordelijk voor zijn handelen: het behoort de ultieme oorzaak van zijn handelen te zijn 1
- Een verslaafde die onder invloed is, kan zich daarom niet verschuilen achter het argument dat hij niet beter wist: vanuit zijn intelligibele karakter behoorde hij beter te weten en is daarom als verslaafde verantwoordelijk voor zijn handelen 1

Vraag	Antwoord	Scores
9	maximumscore 2	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg dat zwakke zelfevaluatie te vergelijken is met utilisme: beide beoordelen de gevolgen van handelen 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg dat er verschil is tussen zwakke zelfevaluatie en utilisme: zwakke zelfevaluatie beoordeelt of een handeling de meeste bevrediging of welbevinden oplevert voor zichzelf, terwijl utilisme het geluk van alle betrokken mensen in de beoordeling betreft 	1
	voorbeeld van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> • In de zwakke vorm van zelfevaluatie wordt een afweging gemaakt op grond van wat de meest gunstige gevolgen gaat opleveren. Dit komt overeen met het nemen van morele verantwoordelijkheid voor het handelen zoals het utilisme bepleit, omdat ook in het utilisme naar de gevolgen van het handelen gekeken wordt 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Het verschil tussen de zwakke vorm van zelfevaluatie en het nemen van morele verantwoordelijkheid op grond van het utilistische principe is dat de zwakke vorm van zelfevaluatie slechts kijkt naar wat de meeste bevrediging of wat het meeste welbevinden oplevert voor zichzelf. Terwijl het utilisme streeft naar het meeste geluk voor het grootste aantal mensen. Zelfevaluatie betreft dus alleen de gevolgen voor de persoon zelf, terwijl het utilisme alle betrokkenen in de afweging betreft 	1
10	maximumscore 3	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • twee overeenkomsten tussen de visie van Taylor op zelfverwerkelijking en de visie van Aristoteles op zelfverwerkelijking: zelfverwerkelijking is bij beiden het ontwikkelen wat al in zichzelf aanwezig is en bij beiden speelt het verstand een doorslaggevende rol 	2
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg hoe men volgens Taylor tot een ‘conception of the self’ komt: door toepassing van de sterke vorm van reflectieve zelfevaluatie 	1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Zowel in de deugdethiek van Aristoteles als bij de zelfverwerkelijking zoals Taylor bepleit ontwikkel je jezelf door iets te verwerklijken dat al in jezelf aanwezig is. Bij Aristoteles is dit het onderliggende (of hypokeimenon) dat je laat uitgroeien, zodat je wordt wat immanent al in jezelf aanwezig was. Bij Taylor vervolmaak je een 'conception of the self' dat aangeeft wat je zelf bent en die je door de sterke vorm van reflectieve zelfevaluatie steeds meer aanpast. Bij beiden word je dus wat er al in je aard lag 1
- Tweede overeenkomst is de rol van het verstand. Bij Aristoteles is het rationele deel van de ziel typerend voor de mens en dien je je vooral daarop te richten. Bovendien gebruik je je verstand om je karakter te vormen, om een deugdzaam mens te worden. Ook bij Taylor speelt het verstand een essentiële rol: je maakt bij de sterke vorm van zelfevaluatie steeds een interpretatie van wie je zelf bent door af te wegen welke waarden en deugden je zelf uiteindelijk echt belangrijk vindt. Je gebruikt je verstand dan in een proces van reflectie 1
- Een 'conception of the self' vorm je door telkens weer een proces van (her)evaluatie door te maken waarin je steeds weer bepaalt wat je in je diepste zelf echt belangrijk vindt. Door steeds weer de sterke vorm van reflectieve zelfevaluatie toe te passen, kom je steeds dichterbij wie jij in wezen echt bent en zo vorm je een 'conception of the self' 1

11 maximumscore 5

Een goed antwoord bevat een antwoord op de vraag waarom het leven van een verslaafde niet als vorm van zelfverwerkelijking gezien kan worden, gebaseerd op de vier aspecten van zelfverwerkelijking en een ethische theorie:

- een antwoord op de vraag waarom een leven als verslaafde niet in overeenstemming is met de eis van herkenbaarheid, inclusief uitleg wat onder herkenbaarheid verstaan wordt 1
- een antwoord op de vraag waarom een leven als verslaafde niet in overeenstemming is met de eis van authenticiteit, inclusief uitleg wat onder authenticiteit verstaan wordt 1
- een antwoord op de vraag waarom een leven als verslaafde niet in overeenstemming is met de eis van reflexiviteit, inclusief uitleg wat onder reflexiviteit verstaan wordt 1
- een antwoord op de vraag waarom een leven als verslaafde niet in overeenstemming is met de eis van zelfkennis, inclusief uitleg wat onder zelfkennis verstaan wordt 1
- een toepassing van één van de drie genoemde ethische theorieën: het utilisme, de deugdethiek of de plichtethiek 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- De eerste eis die aan zelfverwerkelijking wordt gesteld is herkenbaarheid. Hiermee wordt bedoeld dat iemand herkenbaar moet zijn in zijn doen en laten dat wil zeggen dat zijn handelen voortkomt uit zijn karakter. Bij een verslaafde is het juist niet dat hij herkenbaar vanuit zijn karakter handelt: een verslaving verandert juist het karakter. Men hoort vaak dat naasten van een verslaafde hem juist niet meer herkennen. Dus nee, een verslaafde voldoet niet aan de eis van herkenbaarheid en een verslaafde ouder dus ook niet 1
 - De tweede eis aan zelfverwerkelijking is authenticiteit. Hiermee wordt bedoeld dat men echt vanuit zichzelf handelt, dat de motieven en drijfveren uit zichzelf voortkomen. Bij een verslaafde is dat niet zo: in ieder geval een deel van zijn handelen wordt bepaald door zijn drang naar drugs en is dus niet authentiek te noemen. Een verslaafde voldoet dus niet aan de eis van authenticiteit 1
 - De derde eis aan zelfverwerkelijking is reflexiviteit. Hiermee wordt bedoeld dat iemand zijn eigen handelen tot object van zijn denken kan maken. Ook hieraan voldoet een verslaafde niet, want zijn denken wordt beïnvloed door zijn verslaving en dus zijn reflectie op zichzelf wordt door zijn verslaving beïnvloed. Een verslaafde voldoet dus niet aan de eis van reflexiviteit 1
 - De vierde en laatste eis aan zelfverwerkelijking is zelfkennis. Hiermee wordt bedoeld dat iemand zichzelf kent en zijn motieven en drijfveren kent en kan beoordelen. Hieraan voldoet een verslaafde niet: een verslaafde zal door zijn verslaving gehinderd worden om zichzelf en zijn motieven en drijfveren te zien zoals ze werkelijk zijn 1
 - Het utilisme stelt dat men zo moet handelen dat de gevolgen van de handeling leiden tot het grootste geluk voor het grootste aantal mensen. Vanuit dit utilisme kan worden gesteld dat een verslaafde bijvoorbeeld niet in staat is, zijn kind het grootste geluk te bieden en dus kan hij ook niet het grootste geluk voor het grootste aantal mensen bereiken. Hoe goed hij ook zijn best doet, het kind zou gelukkiger zijn als zijn ouder niet verslaafd zou zijn 1
- of
- De deugdethiek gaat er vanuit dat men zich laat leiden door te streven naar de deugd als een midden tussen twee ondeugden: een te veel en een te weinig aan deugdzaamheid, zoals een verstandige dat zal inzien. Vanuit de deugdethiek kan worden gesteld dat een verslaafde het midden uit het oog is verloren, omdat hij door zijn verslaving zijn verstand niet meer optimaal kan gebruiken en dus ook niet het juiste midden kan vinden 1
- of

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- De plichtethiek gaat uit van de autonome rede die de morele wet inziet en in vrijheid deze wet zal volgen. Vanuit de plichtethiek kan men stellen dat de rede voor zover nog aanwezig zeker niet meer autonoom zal zijn; en men kan ook twifelen aan de mate waarin een verslaafde in staat is om in vrijheid de morele wet te volgen 1

Opgave 3 De gewapende overval

12 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie dat het idee van vrije wil als bovennatuurlijke kracht in het kader van vrije wil als bewuste aansturing voor veel mensen aantrekkelijk is omdat: het aansluit bij de alledaagse ervaring van het in beweging kunnen brengen van het lichaam / het verschil tussen lichaam en geest zou kunnen verklaren 1
- een uitleg waarom iemand met de claim over bovennatuurlijke gaven of krachten te beschikken een hedendaagse natuurwetenschappelijke test niet doorstaat: er is geen ruimte voor bovennatuurlijke krachten in het causaal gesloten domein van de natuurwetenschap 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Veel mensen hebben een dualistische kijk op de verhouding tussen geest en lichaam. De vrije wil kan in het kader van bewuste aansturing worden opgevat als het vermogen van onze geest om een bovennatuurlijke kracht uit te oefenen op ons lichaam. Deze opvatting van vrije wil sluit goed aan bij de alledaagse ervaring van het in beweging brengen van ons lichaam 1
- Volgens de hedendaagse natuurwetenschap is de natuur een causaal gesloten domein dat geen ruimte biedt voor bovennatuurlijke oorzaken. In wetenschappelijk onderzoek blijken alle processen verklaarbaar door natuurlijke oorzaken, inclusief die met betrekking tot het menselijk lichaam en de hersenen. Vermeende bovennatuurlijke krachten zijn in de hedendaagse natuurwetenschap altijd te herleiden tot fundamentele natuurkrachten. Het is daarom begrijpelijk dat niemand die claimt te beschikken over bovennatuurlijke krachten een wetenschappelijke test zal doorstaan 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

13 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie in hoeverre de falsificatie-theorie van Popper de uitspraak van Brown als een wetenschappelijke uitspraak beschouwt, waarbij wordt weergegeven dat falsificatie zich richt op uitsluiting van onware en niet-toetsbare uitspraken in plaats van op bevestiging van ware en toetsbare uitspraken 1
- een argumentatie in hoeverre de paradigma-theorie van Kuhn de uitspraak van Brown als een wetenschappelijke uitspraak beschouwt, waarbij wordt ingegaan op de principiële onvergelykbaarheid van paradigma's 1
- een uitleg welke verandering in het wereldbeeld zich voltrok tijdens de wetenschappelijke revolutie ten tijde van de 16e en 17e eeuw: de verandering van het teleologisch wereldbeeld, waarin de natuur als een bezielde wereld verschijnt, naar het mechanistisch wereldbeeld 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De falsificatietheorie van Popper stelt dat we wetenschappelijke uitspraken kunnen en moeten toetsen op hun mogelijke onwaarheid. Volgens Popper kunnen onware of onwetenschappelijke uitspraken op die manier definitief worden uitgesloten en zullen we steeds dichter bij een juiste wetenschappelijke beschrijving van de werkelijkheid komen. Voor zover de overtuiging van Brown, dat er geen mensen met bovennatuurlijke gaven zijn, als een falsificeerbare voorspelling kan worden geformuleerd en getoetst, zal de wetenschapsfilosofische theorie van Popper deze uitspraak als hypothese accepteren 1
- Volgens Kuhn heeft falsificatie grenzen omdat onze wetenschappelijke theorieën afhankelijk zijn van het paradigma of het wetenschappelijk wereldbeeld dat we aanhangen. Volgens Kuhn zijn bijvoorbeeld het teleologische en het mechanistische paradigma onvergelykbaar anders en is het onmogelijk om te stellen dat het ene paradigma wetenschappelijk gezien beter is dan het andere. Paradigma's kunnen immers niet worden gefalsificeerd. Het is mogelijk om vanuit verschillende perspectieven naar de wereld te kijken en als het ene perspectief niet een principieel betere beschrijving kan geven dan het andere, dan is het mogelijk om de natuur als bezielde te beschouwen. Daarmee is er ook ruimte voor verklaringen die niet in het mechanistische wereldbeeld passen, en dus eventueel ook voor wat nu 'bovennatuurlijke krachten' wordt genoemd. Kuhn zou de uitspraak van Brown wellicht als wetenschappelijke uitspraak in het huidige paradigma opvatten, maar zou niet uitsluiten dat vanuit een ander paradigma de werkelijkheid zich anders laat verklaren 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- De mechanistische visie op de natuur werd ontwikkeld tijdens de wetenschappelijke revolutie. Voor die tijd had men de natuur altijd als een bezielde wereld beschouwd vanuit het teleologische wereldbeeld, waarbij alle veranderingen in de natuur opgevat werden als strevingen naar een bepaald doel. In het mechanistische wereldbeeld is er van innerlijke neigingen of een bezielde wereld geen sprake 1

14 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van de overeenkomst tussen groepsgedrag van dieren en mensen volgens Gray: beslissingen worden gemaakt op basis van gevoel en instinct en niet op basis van rationele overwegingen 1
- een argumentatie waarom het idee dat de zakenmensen uit vrije wil als verantwoordelijkheid handelen in dit licht problematisch is: onvoldoende controle over het eigen gedrag 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Mensen zijn volgens Gray groepsdieren die het verlangen hebben aan de normen van hun groep te voldoen opdat ze bij die groep zullen horen. Hoewel we niet zo instinctmatig handelen als andere dieren, blijkt uit psychologisch onderzoek wel degelijk dat we de meeste beslissingen op basis van ons gevoel maken en dat de rechtvaardiging van onze beslissingen pas achteraf wordt opgesteld 1
- Deze overeenkomst tussen groepsgedrag van dieren en mensen is problematisch voor vrije wil als voorwaarde voor verantwoordelijkheid. Als de zakenmensen hun eigen gedrag – stelen – baseren op de wens om bij de groep te horen, is het de vraag of ze wel voldoende controle over hun gedrag hebben om nog van verantwoordelijkheid te kunnen spreken 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

15 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van het Milgram-experiment 1
- een weergave van de opvatting van Nagel over het verantwoordelijk houden van deelnemers (die tot het einde toe doorgaan) in het Milgram-experiment: verantwoordelijkheid is (in de praktijk) afhankelijk van moral luck, dit geldt ook voor de deelnemers aan het Milgram-experiment die weinig controle hebben over hun handelingen gedurende het experiment 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het Milgram-experiment laat zien dat de meeste mensen bereid zijn om zeer pijnlijke en zelfs dodelijke elektrische schokken toe te dienen aan een proefpersoon onder aanmoediging van een autoriteit 1
- Volgens Nagel hangen onze daden in veel opzichten af van zaken die we niet onder controle hebben. Hoe mensen zich gedragen is afhankelijk van de situatie waar men zich bevindt. Een officier van een concentratiekamp zou best een onschuldig leven kunnen hebben geleid als de Nazi's niet aan de macht waren gekomen. Nagel spreekt van morele pech of morele mazzel wanneer we iemand moreel beoordelen terwijl er belangrijke factoren zijn, waardoor de persoon in kwestie geen controle heeft over zijn handelingen. De situatie tijdens het Milgram-experiment wordt bepaald door factoren die niet onder controle zijn van degene die de schokken toedient. Daardoor kun je stellen dat als we iemand verantwoordelijk houden voor het toedienen van die schokken, die deelnemer morele pech heeft 1

16 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een filosofisch relevante overeenkomst tussen het gedachte-experiment van Frankfurt en het experiment van Brown op basis van het gedrag van de deelnemers: het bestaan van de mogelijkheid van onbewuste beïnvloeding van de wil 1
- een filosofisch relevant verschil tussen het gedachte-experiment van Frankfurt en het experiment van Brown op basis van het gedrag van de deelnemers: bij Frankfurt zijn alternatieve mogelijkheden uitgesloten, bij Brown niet 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- De filosofisch relevante overeenkomst tussen het gedachte-experiment 'dokter Black' van Frankfurt en het experiment van Brown op basis van het gedrag van de deelnemers is dat er in beide gevallen sprake is van de mogelijkheid van externe en onbewuste beïnvloeding van de wil van de handelende persoon, ook al denkt deze persoon zijn handeling uit vrije wil te verrichten 1
- Een filosofisch relevant verschil tussen beide experimenten is dat het gedachte-experiment van Frankfurt aantoont dat vrije wil mogelijk is zonder dat er alternatieve mogelijkheden zijn. In het experiment van Brown lijkt het bestaan van de vrije wil juist te zijn gekoppeld aan het bestaan van alternatieve mogelijkheden. Duidelijk is immers dat niet alle vier de deelnemers tot een overval besloten, er bestond blijkbaar een alternatieve mogelijkheid omdat zowel voor het wél als het níet overvallen kan worden gekozen 1

17 maximumscore 5

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- Een uitleg van actorspijt als spijt om iets waaraan je niet schuldig bent maar waar je wel de (mede)veroorzaker bent 1
- een argumentatie aan de hand van de vier factoren van 'moral luck' dat de deelnemer niet verantwoordelijk kan worden gehouden voor de overval: 4
(per juiste toepassing 1 scorepunt toekennen mits de vorm van 'moral luck' in de argumentatie is opgenomen)
 - karakter: selectie op karakter
 - omstandigheden: geënceneerd
 - oorzaken: onbewuste beïnvloeding
 - gevolgen: geen nadelige gevolgen

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Actorspijt is de spijt die je voelt over iets dat je (mede) hebt veroorzaakt zonder dat je er schuldig aan bent. Er is geen sprake van morele pech wanneer je niets fouts hebt gedaan en dus niet moreel veroordeeld wordt. Bij schuld is er wel sprake van morele pech als de belangrijke factoren niet onder controle zijn. De deelnemer kan niet verantwoordelijk worden gehouden voor de gewapende overval omdat hij de volgende vier belangrijke factoren niet onder controle had 1
- Deze vier factoren, de vier vormen van moral luck, waardoor de deelnemer niet verantwoordelijk kan worden gehouden, zijn: 4
(per juiste factor 1 scorepunt toekennen)

 - Karakter: in het algemeen kun je volgens Nagel niet moreel aansprakelijk worden gesteld voor het karakter dat je toevallig hebt. In het experiment van Brown vond bovendien selectie op karakter van de deelnemers plaats naar aanleiding van eerdere tests tijdens de training. Deze selectie op karakter had de deelnemer niet in de hand.
 - Omstandigheden: hieronder verstaat Nagel de problematische situaties waarin je door overmacht kunt verkeren of juist de onproblematische omstandigheden waardoor je neigingen of je temperament niet aan het licht komen. Deze toevallige situaties zijn terug te vinden in de situatie waarin de deelnemer aan het experiment van Brown zich bevindt. De omstandigheden waarin de deelnemer toegeeft aan de neiging om het geldtransport te overvallen zijn geënceneerd en waren niet door de deelnemer gekozen.
 - Oorzaken: hier betreft het volgens Nagel de oorzaken van het handelen uit het verleden, dus door eerdere omstandigheden. De deelnemer in het experiment van Brown is middels psychologische trucs in de eraan voorafgaande training onbewust beïnvloed om de kans zo groot mogelijk te maken dat hij tot een overval zal overgaan. Deze oorzaken had de deelnemer niet in de hand.
 - Gevolgen: volgens Nagel bepalen de gevolgen van het handelen en niet de bewuste beslissing tot het handelen of je verantwoordelijk wordt gehouden. In het experiment van Brown bleken er geen nadelige gevolgen voor de deelnemers te zijn, terwijl die er wel zouden zijn geweest als het een echte gewapende overval was geweest. Ook over deze gevolgen, of het uitblijven ervan, had de deelnemer geen zeggenschap.

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van alle kandidaten per school in het programma WOLF.
Zend de gegevens uiterlijk op 21 juni naar Cito.

6 Bronvermeldingen

tekst 1	bron: Theo de Boer, De vier zuilen van de filosofie, afscheidscollege, 1997
tekst 1	bron: Ger Groot, Twee zielen, gesprek met Theo de Boer
tekst 2	naar: F. Nietzsche, Ecce Homo
tekst 3 en 4	naar: Elsje Jorritsma, NRC Handelsblad, 26 april 2012
tekst 5	naar: http://virus.canvas.be , 2 december 2008